

Kommentar

Boje Katzenelson

Professor Emeritus, Psykologisk Institut, Aarhus Universitet

Nåde for Nåde

Targetartiklens tema er offerets formel eller logik: Man må give for at få og gengælde det, man får. På det balanceskema hviler alle kontrakter mellem mennesker verden over, siger Høgh-Olesen med bl.a. Mauss og Simmel. Noget-for-noget lyder det for tiden fyndigt på tinge, når slagord krydser klinge.

Et sted i artiklens indledning anfører Høgh-Olesen, at denne gensidighedsregel udgør *den* basale etik bag enhver samfunds dannelse. Andre steder hedder det dog, at offerets formel er *en af* den menneskelige socialitets universelle grundformer og *en af* de grundmaksimer, som alle kulturer baserer deres værdi- og moralsystemer på. Jeg vælger at forstå offerets logik i sidstnævnte formulering som *en af* den menneskelige socialitets universelle grundformer, for langt fra al menneskelig gensidighed og etik har kontrakt karakter. Min kommentars ærinde er derfor at spore en anden grundform ligeså eller måske endnu mere basal end offerets logik. Eller rettere at spore en anden slags offerlogik, for offervillig er den også. Ærindet er ikke at tilspørge noget-for-noget logikken; den udgør uomtvistelig et grundlag for menneskelig socialitet, etik og samfunds dannelse som veldokumenteret og –turneret i artiklen. Ærindet er eftersøgningen af et beslægtet tema, der allerede rummes i artiklen så vidt jeg kan se.

Høgh-Olesen spørger, hvorvidt offerskemaets forventninger om at give, dele og gengælde tilhører menneskets arts væsen drevet frem gennem evolutionært selektionspres, eftersom det påviseligt optræder i enhver kendt socialitet og samfunds dannelse i fortid og nutid, eller blot er en kulturel overenskomst eller konstruktion som bolværk mod selviske impulser. Hen gennem artiklen fremgår det, at forfatteren og hans støtter i litteraturen mener det første. Det gør jeg også, men antager at vor arts væsen tillige rummer en mere vidtgående og måske også mere socialitetsfunderende offerlogik end noget-for-noget, som man da mundret kunne benævne nåde-for-nåde, en given og delen uden gengældelsesforventning og -klausul. De to logikker løber dels parallelt i vor tilværelse, dels flettes og griber de ind i hinanden, blandes, samvirker eller modvirker hinanden. Vi er stedt i begge, men måske er de ikke lige basale.

Offerets noget-for-noget logik, lad os kalde det noget-paradigmet, træder klarest frem i den politiske og økonomiske offentlighedsektor, politik og økonomi forstået i deres oprindelige græske betydninger af *polis* eller samfundsforvaltning og *oikos* eller samfundshusholdning (fx regulativer til fordeling af jagtbytte som vist). Mauss (1923) opfatter da tilsyneladende også gaveudvekslingens logik som en arkaisk form for markedsøkonomi, der kan udstrækkes til det immaterielles sfære. Det er en ret og pligt formel, en retfærds- og rettigheds-

forpligtelse varetagende balance i regnskabets udgifter, indtægter og udestående fordringer (materielt og åndeligt), når alliancebånd skal dannes, vedligeholdes og fornyes. Noget-for-noget når venskab skal holdes, som vi siger. Men logikken er også mere end det ifølge Høgh-Olesen, den er ikke kun et indeks for samarbejde, men tillige ”et nøglebegreb for selve det at være menneske”. Reciprok retfærdighed må ske fyldest hos den art, vi kalder homo.

Samtidig bemærker artiklen imidlertid også at der i den familiære og slægtsmæssige privatsfære optræder en anden logik, nemlig accepten af ensidige og uengældte ofre, ”evnen til at ofre egne interesser for helhedens skyld”. Evnen til at give og modtage uden modydelse, noget-for-intet, yde efter evne og nyde efter behov, som Marx muligvis skal have sagt, at give og modtage i nåde med et kristeligt begreb (med fare for taknemmelighedsgæld, rigtigt). Lad os derfor kalde denne logik nådeparadigmet. Kærlighed benævner vi det også mere højstemt, kærligheden op-ofrer offerets noget-for-noget logik for en ofren sig fuldt og helt for helheden i en nåde-for-nåde logik. Tilsyneladende upræcist, thi nåde har netop ikke en modydende nåde *for*, men dels for mundrethedens skyld og dels fordi det er rigtigt i den forstand at ydet kærlighed fra den ene avler kærlighed hos den anden (Katzenelson 2000). Mindre højstemt kunne man kalde det solidaritet og ansvar, men det er for tyndt.

Medens nogetparadigmets fordelingslogik er betinget af omstændighederne og må begrundes ved noget andet end sig selv, nemlig noget-for-noget og lige-for-lige, balance i regnskabet, er nådeparadigmets kærlighedsgave ubetinget og ubegrundet af noget andet end sig selv. Mor-barn forholdet er sindbilledet på denne kærlighedens nådegave som tilknytningens og tillidens grundrelation mellem mennesker, Vor Frue med barn på arm (jf. fx også Rogers’ begreb om *unconditional positive regard* i opvæksten). Men samkvemmet er fyldt op af alskens anden samvær for samværets egen skyld hvor vi hengiver os til hverandre i forhold uden sagforholds omstændighedsbetingede forbehold, kvit og frit (Katzenelson 1994: 311-14). Eller vi hengiver os til legen, festen, idrætten, erkendelsen, kundskaben, skønheden, høfligheden, kunsten, det veludførte arbejde eller arbejdets æstetik som fuldkommengørelse i udøvelsen, det hellige, ritualet, naturen, litteraturen, dramaet og den høje tragik osv., alt det opslugte i øjeblikkets fylde, det ukontraktlige som der ikke aflægges regnskab for.

Den helhed større end os selv, til hvilken og for hvis skyld vi hengiver os uengældt, er således en foranderlig størrelse. Privatsfærens lille helhed er overalt familien (kerne eller udvidet) og ofte, men ikke nødvendigvis, slægten. Den

kan imidlertid udstrækkes til klanen og stammen, også venskabet. Noget-for-noget når venskab skal holdes, siger vi ganske vist, men dagen efter synger vi lige så frejdigt med på det omvendte refræn at sande venner ikke kan købes for penge (eller immaterielle ækvivalenter). Begge mundheld har gyl-dighed (og sådan er det i øvrigt med de fleste fyndord). Helheden kan være ethvert fællesskab oplevet som fællesskab, hvor hjælpsomhed og generøsitet (kærlighed) kan avle velvilje (nåde-for-nåde) eller status (noget-for-noget), som artiklen viser. Til kollegerne på arbejdspladsen kan den udstrækkes, til medlemmerne af partiet, klubben, bataljonen, kulten, kundskabssamfundet, instituttet, organisationen, syndikatet, fællesskabet af forsøgspersoner i eksperimentet, vi som taler esperanto, folket, nationen, menneskeheden. Næsten hvad som helst og langt ind i offentlighedssektorerne. Mennesker kan ofre perioder af eller det ganske liv til disse helheder, på mange forskellige måder vel at mærke, de fleste upåagtede, ofre for hvilke der ingen balanceret modydelse forventes eller kan forekomme.

Så langt ind i offentligheden kan nådeparadigmet trænge, at det udgør grundlaget for det skandinaviske velfærdssamfund (modsat det germanske og angelsaksiske der hviler på nogetparadigmet). Her indbetaler alle ydere til en fælles kasse, som derpå udbetaler til alle nydere, også dem der ikke forud har ydet eller efterpå forventes at kunne eller skul-le. Denne logik står nu for skud fra nogetparadigmet, og det er en værdikamp af rang, man tør næsten sige verdenshistorisk i targetartiklens og denne kommentars evolutionære perspektiv. (Så ser jeg endda bort fra det truende forbrugersamfund til afløsning af velfærdssamfundet, hvor det at nyde er på vej til at blive en borgerpligt for at holde hjulene i gang). Alle socio-logiske undersøgelser viser, at langt de fleste danskere billiger denne type velfærdssamfunds nådeparadigme. For en hel dels vedkommende dog kun, hvis de ikkeydende nydere er fæller med genkendelig efternavn og hudfarve (folkehelheden snare-re end menneskehelheden). Ellers oprettes det skel mellem os og dem, fællesskab og ikkefællesskab, der sammensvejer loyalitetsbåndene indadtil og lukker af udadtil, skellet som med retfærdiggørelse i både noget- og nådeparadigmet – det risikerer de begge at måtte stå model til – kan afstedkomme så grusomme følger.

Omvendt trænger offentlighedssfærens rettigheds-tænkning også ind i privatsfæren og kan invadere helt til ker-nen i kernefamilien. Vi mener fx, at der bør være ligestilling mellem kønnene i varetagelse af hjemmets opgaver og mulig-heder, men hvis det ideal bliver til pukken på nogetparadi-gmets kontrakter og forhandlingsmoralens eksilering af nådepa-radigmet, er det faresignal for det forhold der også skal være uden forbehold. På Habermas kunne det hedde systemets kolonialisering af livsverdenen, rettighedsrelationens usurpati-on af kærlighedsrelationen (Katzenelson 1994: kap. 3).

Høgh-Olesen anfører, at fra naturfolks egalitære tabu mod at spise eget jagtbytte til vingårdslegendens (Matt. 20, 1-14) ”radikale insisterer på, at den der først kom i elvte time, skal have lige så meget, som de der arbejdede den hele dag”, genfinder vi nogetparadigmets delingskrav. For mig at se er det imidlertid et spørgsmål, om ikke vingårdslignelsens radi-kalitet overskrider nogetparadigmets delingskrav og snarere er billede på nådeparadigmets offersymbolik. Ud fra nogetpara-

digmet vil vi jo opfatte den, der først kom i elvte time, men alligevel fik løn som dem der arbejdede den hele dag, som en snylter, med mindre han pålægges og opfylder den forventning at gøre en ekstra indsats næste dag. Men lignelsens pointe er, at det netop ikke er tilfældet, thi i nådeparadigmets optik er enhver et fuldgyldigt menneske alene ved at være menneske. Om han yder eller nyder er lige meget, thi for Herren er vi alle jyder. Jesus vedkendte sig også en version af nogetparadigmet (Så giv kejseren, hvad kejserens er, og Gud, hvad Guds er; Matt 22, 21), men han opfattede det ikke som nøglebegrebet for selve det at være menneske, kun som en nødvendighed i det ufuldkomne menneskeliv. Den, der først kom i elvte time, får ikke løn som forskyldt, dvs. en elvtedel af fuld løn. Han får fuld løn som en nonreciprok gave i nådeparadigmets symbo-lik, alene fordi han er menneske, toldere og syndere og de kiksede over en bank, endda forud for farisæerne og de skrift-kloge (og sådan skal de sidste blive de første og de første de sidste; Matt. 20, 16). Alle er lige værdige at modtage kærlig-hedens gerninger som ubetingede og ubegrundede gaver, manna fra himlen.

Jesu lignelser er fuld at den slags forargelig tale kræn-kende nogetparadigmets retfærdighedssans, lige oprørende i dag som dengang. Derfor måtte de skille sig af med ham, hans nådeparadigmets radikalitet truede med at sætte nogetparadi-gmet ud af kraft og dermed true systemets herskende orden. Truslen var og er reel, samfund kan ikke fungere uden noget-paradigmet. Derfor måtte den gale mand dø, så kompromisløs generøsitet kan vi ikke leve med. Men hvis omvendt nogetpa-radigmet er eneherkende i en socialitet, er den overgået til at være et bogholderi. Ingen socialitet er imidlertid ren bogholde-ri, der løber et nådeparadigme parallelt til nogetparadigmet, hele tiden, uafbrudt. Vi har bare ikke øje for det, fordi det mestendels er upåagtet selvfølgeligt, medens nogetparadi-gmets regnskaber forlanger opmærksomhed og bogføring.

Areligiøst betragtet var fortjenesten i det forrykte menneskes radikalitet at hente nådeparadigmet frem fra den selvfølgelighedens dunkelhed, den slører sig bag. Det er der hele tiden ved siden af og neden under og indflettet i nogetpa-radigmet, men oftest så dulgt at der skal fænomenologiske analyser til at afsløre det. Hvem påagter, at blot det at hilse på en fælle er at overdrage ham den nådegave at anerkende ham som min ligemand. ”Du skal elske din næste”, ikke ”som dig selv”, men ”thi han er som du”, lyder bjergprædikens kær-lighedsbud (Matt. 22, 39) rettelig oversat, siger de skriftkloge. Hilsegester er universelle antropologiske konstanter (Eibl-Eibesfeldt 1979) og vedligeholder ikke kun alliancebånd mellem fæller, men bekræfter menneskets menneskelighed ved at blive set. Hvis han ikke genhilser eller gør det i for kølig grad af hilsehjertelighed, slår noget-for-noget paradig-met til og forlanger modydelse eller endog modforanstaltning-er. Det viser at nogetparadigmet ligger på lur, det er en del af vor natur som artiklen viser. Men det sker efterpå, i udgangs-punktets spontanitet hersker nådeparadigmet upågtet selvføl-geligt. Hvem tænker på at hver gang jeg henvender mig til dig, overdrager jeg dig den tavse gave tillidsfuldt at anse dig for lige så tilregnelig og oprigtig som mig selv, kapabel at tale sandt og holde dine løfter (i det store og hele)? Det giver sig selv, men jeg ved ikke af det, før jeg ser nærmere efter (Katzenelson 2001).

Tusind gange om dagen deler vi sådanne nonreciproke kærlighedsgaver ud; suveræne livsytringer kalder Løgstrup (nogle af) dem. Kun en gang om ugen checker vi efter, om regnskabet balancerer. Men det gør vi så også, det kan vi heller ikke leve foruden, hvis vi skal afværge risikoen for at alle i nådeparadigmets navn falder for fristelsen til at blive rene nydere, gratister. Det er der ikke råd til i *oikos*, det undergraver nogetparadigmets nødvendige balance og stabilitet i regnskabet.

"Thi han er som du", lig og lige med dig, det er svinghjulet i den gensidige anerkendelses dialektik, som er kærlighedens grobund under alverdens uforsonligheder. Jeg har dig i mig, du har mig i dig, vi genkender os i hinanden som hin andens hinanden (Katzenelson 1994: 50-53) i en empatisk urerfaring om os selv som humaniteten slet og ret (Katzenelson 2004: kap. 17), hvilket vi udlever i spontan tillid og fortrolighed hver gang vi hilser eller henvender os uden at vide af, at det er det vi gør. Eller rettere: Uden at vide af eller lægge mærke til dét, vi godt ved, og som vi opdager at vi hele tiden har vidst i det øjeblik, den upåagtede anerkendelse elimineres af den iøjnefaldende miskendelse.

Targetartiklen gennemgår hvordan nogetparadigmet arter sig hos de små aber, de store aber og mennesker og demonstrerer, hvilke ligheder og forskelle der er mellem arterne. Det vises at de store aber har delingsregulativer og dermed moralske omgangsformer lignende vore, men også at der er væsentlige forskelle dem og os imellem. Sluttelig opridses Høgh-Olesen et muligt og for mig at se sandsynligt evolutionsscenarium til forklaring af, hvorfor og hvordan vort nogetparadigmets nye regulativer forskellige fra de store abers kan være opstået. Min tilføjelse består blot i at pege på et tilsvarende muligt evolutionsscenarium for, hvorfor og hvordan vor arts nådeparadigme kan være opstået. Det scenarium er imidlertid for omfattende at udfolde på de sider der er tilstået en kommentar, se Katzenelson (1983, 1985).

Funderingen? Er de to paradigmers tilværelsesgyldighed ligestillede, eller er nådeparadigmet mere funderende end nogetparadigmet? Jeg mener det sidste, som det er antydnet i kommentaren og gennemgået i de to just anførte skrifter samt tidligere nævnte Katzenelson (2000). Nåde-for-nåde er alle gavers moder som det gearskift i fylogenesen, der satte de andre af. Uden at foregive at det skulle være et argument, men af kærlighed til manden og hans hovedværk, citerer jeg sluttelig fra en bog med titlen *Kjerlighedens Gjerninger* (Kierkegaard 1847): "Kjerlighedens skjulte Liv er i det Inderste, uudgrundelig, og da igen et uudgrundeligt Sammenhæng med hele Tilværelsen" (p. 15), thi "Hvad er det nemlig, der forbinde det Timelige og Evigheden, hvad er det andet end Kjerlighed, som just derfor er før Alt, og bliver naar Alt er forbi" (p. 12).

P.S. Lad os se det i øjnene. Vi er her ikke for noget. En smule nåde er, hvad der kan håbes på, som han sagde.

Referencer

- Eibl-Eibesfeldt, I. (1979) Human ethology: Concepts and implications for the species of man. *The Behavioral and Brain Sciences*, 2, 1-26.
- Mauss, M. (1923) *Gaven: Gaveudvekslingens form og logik i arkaiske samfund*. København: Spektrum 2000.
- Katzenelson, B. (1983) Træk af åndens og sjælens historie, 1: Ånden. *Psyke & Logos*, 4, 209-243. Også i B. Katzenelson (2000) *Psykologiske indblik: Artikler gennem tyve år*, pp. 173-209. Dansk Psykologisk Forlag.
- Katzenelson, B. (1985) Moralens inderside. *Psyke & Logos*, 6, 354-377. Også i B. Katzenelson (2000) *Psykologiske indblik: Artikler gennem tyve år*, pp. 269-294. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Katzenelson, B. (1994) *Homo socius: Grundlaget for menneskeligt samkvem*. København: Gyldendal.
- Katzenelson, B. (2000) Spiren i kornet: Med Løgstrup og Kierkegaard mod en naturalistisk moral. I: B. Katzenelson (2000) *Psykologiske indblik: Artikler gennem tyve år*, pp. 294-314. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Katzenelson, B. (2004) *Drivkræfter, følelser og erkendelse*. København: Hans Reitzels Forlag (i trykken).
- Kierkegaard, S. (1847) *Kjerlighedens Gjerninger*. København: Gyldendal 1963.